

ستر

فيلسوفان

ليکوال: بديان مگي
Ketabton.com

ترجمه: امين رنخور

The Great Philosophers

(An Introduction to Western Philosophy)

د غرب د مشهورو فیلسوفانو د ژوند مختصر مالومات

د گریټ فیلسوفرز کتاب له منځه راټوله شوی پانگه

خپرندوی: ملي فکر ټولنه

کمپوز: سلیم صابر

د نشر کال: ۱۳۹۴ هـ ش

د ژباړن لنډې خبرې

په دې کتاب کې موږ یوازې د غربي فلسفې د مشهورو اشخاصو په ژوند خبره کړې ده، د غرب فلسفه یانې له دوه نیم زره کاله مخکې وخته هغه پیژندل شوی علم چې نړۍ یې تر تاثیر لاندې راوستې وه، دا دوره له سقراط نه مخکې شروع کېږي. ددې دورې شروع کوونکي له سقراط نه مخکې یوناني حکماء ول، او سر یې معمولاً طالس (له میلاده شپږ پېړۍ مخکې) معرفي کېږي.

باید ووايو چې کوم څه موږ په دې کتاب کې ددغه سترو اشخاصو په اړه لیکو ددوی د عظمت او فکر په وړاندې ډیر کم دي لکه چې یو معاصر فیلسوف وايي: غواړم ووينم چې زموږ له منځه داسې څوک دی چې دوه زره پينځه سوه کاله وروسته یې یوازې څو جملې له ويناوو او لیکنو نه باقي پاتې وي خو بیا یې هم خلک د تعظیم لپاره سرونه ټیټ کړي او له افکارو یې متاثر واوسي.

په هرصورت دومره به ووايو چې که څوک پوه نه وي باید پوه شي چې د علم او هنر د لویانو افکار هغه خزانه ده چې متولیانو یې دروازی ته قلف اچولی او کیلي یې په جیب کړي وي خو یوازې هغه وخت چې یو همفکر یې د دروازی له چاوده نظر وراچول وغواړي. سترفکري او ذوقي کارونه د ټولو انسانانو مشترک میراث دی او هر نسل حق لري چې په هغو کې له نوي سره څېړنه وکړي او خپل مشکلات چې تیر نسلونه یې په اړه بی خبره ول له سره بیا د همدغه آثارو په تله کې واچوي او یوه مناسبه حل لاره ترې راوباسي. زه باوري یم چې زما ژباړه به حتمي هغسې نه وي چې لیکوال یې محتوا انتقالول غوښتي وي ځکه چې کتاب ددوه ژبو له کنډې وځي نو خامخا به د پانګې په راوړلو کې کمی شوي وي چې زه یې هم له لیکوال او هم له لوستونکو دواړو نه معذرت او بخشش غواړم.

امین رنځور

جلال اباد پښتونستان واکمین پلازه ۱۳۹۴هـ ش

افلاطون

د غرب د فلسفې د سرگذشت په هکله هر کوشش باید له لرغوني یونان نه پیل شي، نه یوازې لومړني فیلسوفان بلکې د غرب ستر فلاسفه هم له ددوی له منځه راپورته شوي دي. د چا نوم چی له ټولو اشنا دی هغه سقراط دی چی له میلاده ۳۹۹ کاله مخکی له نړۍ تللی، خو له هغه مخکی هم په یونان کی نور برجسته فلاسفه ول لکه فیثاغورث او هراکلیتوس چی

پیر مشهور دي او همدا راز نور چی له دوی کم نه ول. له ټولو لومړی طالس وو چی په شپږمه پېړۍ ق-م کی خلیده.

له سقراطه مخکی ټول فیلسوفان په دی کی گډ ول چی غوښتل یې د طبیعت مبدأ پیدا کړي، د نن په ژبه ستورپیژندنې (نجوم) یا علم ته له یوی خوا او فلسفې ته یې له بلی خو یو ډول توجه کوله، خو په دوی کی سقراط وو چی له دی هغو نورو مسایلو ته وروخوځېد ځکه پوهېده چی له دی مسایلو پیر څه چی موږ ورته اړ یو هغه دادي چی څنگه ژوند وکړو نه دا چی طبیعت څنگه عمل کوي، او د ژوند د اصولو له ټاکلو پورته لازمه ده چی لومړی اخلاقي مسایلو ته ورسېږو. ترکومه ځایه چی موږ پوهېږو هغه هیڅ ونه لیکل او ټول تعلیمات یې شفاهي القا کړل، له سقراطه د مخکی حکماوو هیڅ یو لیکنی هم مستقیماً تر موږ پوری نه دي رارسېدلي. د هغو فیلسوفانو په اړه اطلاعات چی موږ یې نوم واخیست په دوهم لاس منابعو او د نورو د آثارو په

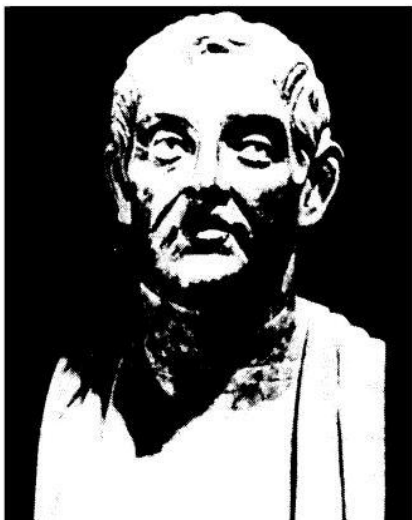
خبرو پوری محدود دي. په دی منابعو کی نسبتاً طولاني لیکنی او بعضی مستقیم اقوال هم لیدل کېدل. افلاطون د لرغوني یونان یوازینی عالم وو چی لیکنې یې اوس وخت له موږ سره شته دی د سقراط شاگرد وو، په حقیقت کی د سقراط په باب موږ ته رارسېدلي پیری اطلاعات د همدۀ له لیکنو اخیستل شوي دي. بی له شکه چی افلاطون د ټولو اعصارو او پیړیو د لویو فیلسوفانو له جملی او د ځینو په اند تر ټولو لوی فیلسوف وو، راحی چی په دی اړه پیرو مالوماتو لپاره له میلاده ۳۹۹ کاله مخکی د سقراط د مرگ نیټه او د افلاطون د لیکنو د شروع وخت ته وگرځو.

کله چی سقراط مړ شو افلاطون یو دیرش کلن وو او یو اتیا کاله واوسېد، په دغه نیمه پیړۍ کی یې په آتن کی د وخت د مشهورې مدرسې اکاډمیا په تأسیس لاس پوری کړ، دا مدرسه د هغه څه لومړنی شکل وو چی نن ورځ یې موږ پوهنتون بولو په دغه وخت کی یې د هغه آثار هم ولیکل، تقریباً ددغه آثارو ټول یې د خبرواترو او مکالمې په شکل لیکل شوي دي، او د بېلابېلو اشخاصو له لوري مختلف استلالونه پکی اورېدل کېږي چی یو پکې تقریباً همیشه سقراط دی، ټولې نه خو پیری خبری د هغه کسانو په نامه دي چی له سقراط سره مجلس کوي، په دوی کی یو فایدون دی، بل لاکس، بل ائوسوفرون، بل ثیای تئوس، بل پارمنیدس، بل تیمایوس او همداسی تر اخره... دغسی شل مکالمې زموږ په لاس کی شته چی ځینی یې د شل صفحو ځینی یې آن تر اتیا او یو دوه خو یې بیا تر دری سوه پاڼو پوری رسیږي. ددغه مکالماتي پارو مشهوری یې جمهوري او مېلمستیا دي چی ترجمی یې دا وخت د هرچا د لاسرسي وړ دي، تر ټولو برجسته هغه یې نه یوازی د فلسفې ستر آثار دي بلکی د ادبیاتو شهکارونه حسابیږي. افلاطون هم متفکر وو او هم هنرمند، او لیکنی یې هنري شکل او ډراماتیک ارزښت لري او پیری علما بلخصوص په کیمبریج پوهنتون کی د

لرغونی فلسفی استاد پروفیسر مایلز برنیت په دی عقیده دی چی هیچا په یونان کی په دومره ښکلا او خوبی سره نثر نه دی لیکلی*.

* په خفگان سره باید ووايو چی د افلاطون لیکنی په پښتو ژبه تر دی وخته نه دی چاپ شوي خو په فارسي یې بیا ټولی لیکنی ژباړل شوي او ځینی خو حتی مکرر هم چاپ شوي دي، په فارسي لیکوالانو کی خدای ښلی محمدعلي فروغي تقریباً لومړنی کس وو چی دده بعضی آثار یې فارسي ته وژباړل او ډاکترحسن لطفي خو یې بیا د آثارو مجموعه فارسی ته وژباړله په اردو یې هم لیکنی په پراخه پیمانه موندل کیږي او همداسی زموږ د گاونډ ټولو ژبو دغه برخی ته خاصه توجه کړی ده خو په پښتو کی دغه نیمګړتیا لا هم نیمګړتیا پاتی ده.

ارسطو

زموږ نظر د لرغونې نړۍ د فلسفې متعلق ددوه فیلسوفانو تر شدید تاثیر لاندې ده. افلاطون او ارسطو. افلاطون لومړنی فیلسوف وو چی هغسی چی له خپل قلمه ښکلي دي تر موږ پوری رارسېدلي، او ارسطو دده په شاگردانو کی ترټولو برجسته شاگرد وو. هغه سلسله چی دلته ورسره مخامخ یو دده استثنا او ځانګړتیا ده، ارسطو د افلاطون شاگرد وو او

افلاطون بیا د سقراط. پوښتنه دلته ده چی آیا ترن ورځې بل داسی فیلسوف هم شته چی تاثیر یې تر دغه دری فیلسوفانو پراخ تللی وي؟

ارسطو د مقدونیې د پاچا د طبیب ځوی وو، له میلاده ۳۸۴ کاله مخکی په استاګیرا کی نړۍ ته راغی او د تحصیل لپاره اتن ته واستول شو، په اوولس کلنۍ کی یې د افلاطون د شاگرد په صفت اکاډمیا ته لاړ او د استاد ترمرګه ۳۴۷ق-م پوری پوره شل کاله هملته پاتی شو، بیا تبعید شو او د ځینی سیاسي دلایلو په وجه دولس کاله له وطنه لری اوسېده. په دی دوره کی ترېره په څېړنه او چاپیریال پېژندنه بوخت وو (د یوې لنډې مودی لپاره د سکندرکبیر استاد هم پاتی شو)، بیا اتن ته راغی او د لوکئون په نامه مدرسه یې تأسیس کړه، دولس کاله همدلته پاتی شو، خو یوځل بیا مجبور شو چی د سفر بستره وتړي، خو یوګال وروسته یعنی له میلاده ۳۲۲کاله مخکی د دوه شپېته کلنۍ په عمر ومړ.

د ارسطو له پنځو دوه برخه آثار يې باقي پاتې دي، خو يوازې دا برخه آثار يې هم دولس جلدې ته رسېږي. او دده د عصر ټول مالومات په برکي نيسي، خو بدبختانه هغه ټول آثار چې ارسطو د نشر لپاره آماده کړي وو له منځه تللي، او هغه څه چې موږ يې نن ورځ په لاس کې لرو هغه يادابنتونه دي چې ده د تدريس لپاره برابر کړي وو، او د هغه ادبي هنر فاقد دي چې د افلاطون په ليکل شويو يادابنتونو کې ليدل کېږي. خو د هغه وخت د علومو، چاپيريال پيژندنې او منطق په برخه کې يې داسې ژور بنيادي کار کړی وو چې له ده وروسته يې تر زر کلونو پورې ساری نه وو. د منځنيو پېړيو اکثره فيلسوفان دده له نظرياتو اغيزمن ول، توماس اکويناس چې د منځنيو پېړيو غټ فيلسوف وو هرځای به يې غوښتل چې دده يادونه وکړي. ارسطو د يو بې تعصبه او انعطاف پذيره فيلسوف په توگه پيژندل کېږي چې فلسفه يې د انساني تجربې پيچلتياوو ته د رسيدگۍ د يوې دوامداره کوشش په توگه تلقي کوله، او تل په دې لټه کې وو چې گويا د انساني ژوند د پيچلتياوو لپاره به کومه بهتره لاره په خپلو افکارو کې ترلاسه کړي. ارسطو لومړنی غربي متفکر وو چې علوم يې تقسيم بندي کړل او رښتيا يې ورته وټاکل، د ځينې علومو نومونه چې اوس وخت کارول کېږي په اصل کې له هماغه نه موږ ته رسېدلي دي، او تحقيقات يې تراوسه پورې هغو خلکو ته چې په دغه برخه کې کار کوي مهم دي، دده د ليکنو د يو جامع تحقيق په پايله کې مالومېږي چې په فلسفه کې د مابعدالطبيعه او ميتافزیک غوندې ښاخونو ايجاد ارسطو کړی دی هغه څه چې دی يې جوهر نوموي.

د منځنیو پېړیو فلسفه

په سر کی به ووايو چی د غرب تاریخ په دری لویو دورو، پخوانی زمانه، منځنی پېړی او نوی زمانه باندی تقسیمېږي. په غربي فلسفه کی همدا رسم دی چی له پخوا منځنی او نوی فلسفی خبری کوي، د فلسفی د تاریخ کتابونه هم چی چاپېږي په همدغه دری دورو باندی تقسیمېږی، او څنگه مو چی وویل په پوهنتونونو کی هم معمولاً په تدریس کی له همدغه برخه بندی نه استفاده کیږي.

په قدیمه فلسفه کی په افلاطون او ارسطو باندی غلبه ده خو له دوئی وروسته نور مهم او جالب د توجه وړ فلاسفه هم په قدیمه زمانه کی ول. خو متأسفانه چی ددوئی له هیڅ یو نه هم لیکنی باقی پاتی نه دي چی د کیفیت او کمیت له پلوه ددغه دوه فیلسوفانو له کار سره مقایسه شي. د افلاطون او ارسطو لاس په فلسفه کی دومره خلاص وو چی د لرغونی فلسفی د لوستلو لپاره باید هرڅوک پوهنتون ته لاړ شي، په پوهنتون کی هم د زده کړیال وخت صرف د همدغه دوهو په آثارو مصرفیږي.

که له دی وروسته هم بیا څوک د فلسفی مطالعی ته ادامه ورکوي نو احتمالاً ویني به چی ورته ویل کیږي چی مستقیماً دی د ارسطو له فلسفې نوی یا جدیدی فلسفی ته لاړ شي، او ددغه جریان یو پارکی (د منځنیو پېړیو فلسفه) شاته پاتی کیږي، خو د کومی دوری په اړه چی موږ خبری کوو نږدی زرکاله فلسفه، یعنی د روم د امپراتوری له سقوطه تر رنسانس پوری موده په بر کی نیسي. او باید په خپګان سره وویل شي چی وروستي نسلونه د منځنیو پېړیو د فلسفې په مورد په شدت سره غافل پاتی شوي دي، او لوی علت یې هم شاید دا وي چی تقریباً ددغه دوری ټول معتبر فلاسفه دیني علماء او عیسوي کشیشان ول، او زموږ په دغه موجوده عصر کی د

مذهب په خلاف وسیع غبرگون او بلخصوص د حکمرانی په وړاندې یې پراخ مخالفت په افکارو باندې غالب دی. ددغه غبرگون په دوره کې د منځنۍ پېړۍ فیلسوفان د بدگمانۍ په پرده کې نغښتي دي خو دا له حقایقو سترګې پټول کیدای شي او مخکې له دې چې سپری پوی شي پیروي یې سپری کوم لور ته وړي ځان تری تیروو او د تعصب په وجه یې نادیده نیسو چې دا غبرگون هم د نورو سموغبرگونونو غوندې له حده تجاوز کوي. د منځنیو پېړیو ستر فیلسوفان ریښتیا هم ستر اشخاص ول، او لکه نن چې موږ د فلسفې په اړه نیک نظر لرو دوی هم کار ورته کړی او سپری یې له آثارو ډیر څه یادولی شي.

د منځنیو پېړیو په فلسفه کې هم د لرغونې فلسفې غوندې دوه فیلسوفان له نورو مخکې دي. ددې دوه اشخاصو یو یې ددغه دورې په لومړیو او دوهم یې په اواخرو کې ژوند کړی. لومړی یې قدیس اګوستین وو چې په ۳۵۴ میلادي کې په شمالي افریقا کې پیدا شوی وو، او که څه هم په خپل ژوند کې یې ډیر سفرونه وکړل خو بیرته په ۴۳۰ میلادي په خپل

ټاټوبي کې ومړ. دوه کتابونه یې د ټولو فیلسوفانو په تصدیق د نړۍ له سترو کتابونو دي چې یو یې (اعترافات) او دوهم یې (دخدای ښار) نومېږي. دوهم شخصیت هم د مقام له نظره ترده کم نه دی یعنې توماس اکویناس، دی په ۱۲۲۵ میلادي کې په ایټالیا کې پیدا شو او په ۱۲۷۴م کې وفات شو، د اکویناس فلسفه له فني اړخه تر اګوستین پخه ده، او مشهور آثار یې د شاگردانو لپاره دوه مجموعه دي: یوه مجموعه

یې د کافرانو په رد چي (د کاتولیک مذهب حقانیت) په نامه ده او دوهمه مجموعه یې د کلام د علم په نامه.

د آگستین له مرگه او د روم د امپراتوری له سقوطه وروسته هغه دوره شروع شوه چي نن ورځ ورته توره دوره ویېل کیږي. له دوی وروسته همدومره باسوادان او فاضلان پاتي ول چي د مشرکو اقوامو د تجاوز په سلسله کی خپله ټولنه محفوظه وساتي په دغسی وضعیت کی پوهانو او لوستو صرف حفاظتي او ساتونکی جنبه درلودله، او تر مودو مودو پوری هیڅ علمي مهم اثر منځته رانغی.

د آگستین او آنسلم ترمنځ په اووه سوه کلنه موده کی یوازی یو فیلسوف پیدا شو او هغه جان سکاټلنډي وو چي په نهمه میلادي پیړۍ کی یې ژوند کاوو خو کله چي په یوولسمه میلادي پیړۍ کی آنسلم ته رسیږو نو د متفکرانو د یوی مهمی سلسلې شاهدان یو چي په تیزی سره د یو بل ځایناستي کیږي، لکه په دولسمه پیړۍ کی آبلار، راجربیکن، په دیارلسمه پیړۍ کی توماس آکویناس او بیا ډانزسکوټوس، ویلیم آکمی. چي له ظهور سره یې ورو ورو منځنۍ پیړۍ پای ته ورسیدی.

ډيکارټ

معمولاً د نوی فلسفې اصطلاح په پوهنتونونو کې کارول کېږي، له قديمي فلسفې او منځنيو پېړيو له فلسفې ددې فلسفې بېلوالي عبارت دی له: ددين د اصلاح له وخته شروع فلسفه تر نن ورځې پورې. څوک چې عموماً د جديدي فلسفې بنسټ اېښودونکی دی هغه ډيکارټ دی، نو په روښانه عبارت، د د جديدي فلسفې اصطلاح يعنی له ډيکارټه وروسته فلسفه.

ډيکارټ په ۱۵۹۶ کې په فرانسه کې نړۍ ته راغی او فوق العاده ښه تحصیلات يې وکړل، خو د يو ځانگړي او مستقل فکر خاوند کس هم وو، تر اوسه يې درس وايه چې متوجې شو هغه مشران چې خبری يې حجت حسابېږي غالباً غلط استدلال کوي، په ځوانۍ کې نظام ته ننوت او د اروپا مختلفو نقاطو ته يې سفرونه وکړل، لېکن هيڅکله جبهې ته نه ولاړ، پير زر يې دی خبری ته پام شو چې د ژوند صحنه هم د کایناتو د کتاب غوندې له تضاد او تناقض نه سرشاره ده، او دا مسئله يې تر توجه لاندې ونيوله چې آیا لار شته چې انسانان وکولی شي له هغې لارې په يو څه شي يقين پيدا کړي. او که شته نو دا لار څه رقم ده. له دې وروسته ډيکارټ له سفره لاس واخيست او په هالنډ کې چې فکري حیات هلته تر بل هرځايه آزاد وو گوبښه نشين شو. او تر شلو کلونو يانې له ۱۶۲۹ نه تر ۱۶۴۹ پورې يې په رياضياتو او فلسفه باندې آثار وليکل چې په عمق او اصالت کې يې ساری نه درلود، او همدا راز يې په

علومو هم ډیر تحقیقات وکړل، فلسفه او علوم تر دغه وخته جدا نه بلل کېدل او تر اتلسمې پیړۍ پورې ناتفکیک شوي پاتې شول. په ریاضیاتو کې د تحلیلي هندسې مشهوره څانګه د ډیکارټ ابداع وه.

د ډیکارټ مشهور آثار دوه دي چې یو یې (د عقل په لاره) او دوهم یې (په فلسفه اولی کې تأملات) نومېږي. لومړی اثر یې په ۱۶۳۷ کی خپور شو او دوهم یې په ۱۶۴۲ کی.

ډیکارټ هیڅکله واده ونکړ خو نامشروع لور یې لرله چې په پینځه کلنۍ کې مړه شوه او مرګ یې دده لپاره ستره عاطفي ضربه وه، هغه تل ډیر لوکس لباس اغوست او بنودله یې چې د پوځ افسر دی خو تل یې د ننګیالیو خلکو په نسبت د پوهانو مجلس ته ترجیح ورکوله، خو په هغه کلونو کې چې د اخلاقو د فلسفې په لیکلو بوخت وو له چاسره یې ناسته پاسته نه لرله او منزوي ژوند یې کاوو، په دري پنځوس کلنۍ کې یې د ملکې کریستینا په غوښتنه چې دی پری راضي نه وو سټکهولم ته لاړ خو ملکې ته د فلسفې درس ورکړي خدا مرګونی خطایي وه ډیکارټ په ژمي کې په ذات الریه مبتلا شو او یو کال وروسته په ۱۶۵۰ م کی ومړ.

سپینوزا او لایب نیتس

له پيرو مودو رسم داسی وو چی د غرب فلسفه د اولسمې او او اتلسمې پیړیو په جریان کی په دوه مخالفو مکتبونو تقسیم کړي، د تجربې د اصالت مکتب په انگلستان کی او د عقل د اصالت مکتب په ټوله اروپا کی. لاک، بارکلي او هیوم یې لوی تجربیان پیژندل او ډیکارټ، سپینوزا او لایب نیتس یې لوی عقلیان. ددوی ترمنځ د پيرو مسایلو ترمنځ مهمه اختلافي مسئله دا

وه چی بشر له ذهن، او محض عقل نه په استفاده په دی توانیږي چی د کایناتو شناخت وکړی شي خو تجربیان بیا له دی خبری منکر ول، او ټینګار یې کاوو چی تجربه د هر هغه څه لپاره چی واقعاً وجود لري له ضروري عناصرو څخه ده، نو ضرور ده چی هر شناخت په یو نه یو قسم له تجربې منشأ واخلي. بلاخره دغه دوه مخالف مکتبونه د اتلسمې پیړۍ په اواخرو کی د ایمانوئل کانت په فلسفه کی سره یوځای شول.

په دی بحث کی غواړو چی په سپینوزا او لایب نیتس وغږیږو چی له ډیکارټ وروسته ستر عقلي فیلسوفان ول، د وخت له نظره سپینوزا له لایب نیتس نه لږ مخکی وو، او په ۱۶۳۲م کی په امسټردام کی نړۍ ته راغی، کورنۍ یې د پرتګال د یهودانو له نسله وه، چی وروسته د اسپانیا د عقایدو د تفتیش په دوره کی د دیني آزادی په لټه هالینډ ته راغلي ول، سپینوزا سره له دی چی په یهودي کورنۍ کی پیدا شوی او پالل شوی

وو خو له ديني رواج پرستی نه يې بغاوت وکړ، او په څليريشته کلنۍ کې يهودي مراجعو تکفير کړ، خو له نيکه مرغه هم د خوی او اخلاقو او هم د وضعيت او احوال په وجه دی خپله تنهائی ته متمایل وو او ددی لپاره چی کار ته ورسيدوي انزوا يې اختيار کړه، او حتی د هايډلبرگ پوهنتون لخوا يې د استادۍ پيشنهاده هم رد کړ او د خپلو عينکو، مايکروسکوپ او تيليسکوپ لپاره د عدسيو په تراشلو بوخت شو. او همدغه هره ورځ له شيشی سره سروکار د سپرو په مرض اخته کړ چی بيا په څلورڅلوېښت کلنۍ کې د همدغه تکليف له امله ومړ. د ټولو په تصديق د سپينوزا شهکار اثر اخلاق نوميدوي چی په سراسر فلسفه بحث کوي او په ۱۶۷۷م کال يانی دده د مرگ په کال دده له مرگه وروسته نشر شو. ددی کتاب يوه جالبه ځانگړنه داده چی مستقيماً د اقليدس د هندسې په سبک ليکل شوی دی، يانی له څو متعارفي او مفهومي لومړنيو اصولو پيليدوي او د قياسی منطق له لاری د قضيو د پرلپسې اثبات جريان شماره گذاري کوي او همداسی د ټولی عالم هستی نقشه تشکيلوي. دا کتاب غالباً د فلسفي نظام تر ټولو ستره نمونه ده چی مقصد يې د ټولو مسايلو روښانتيا ده.

د سپينوزا له مرگه يو کال مخکی دده او لايب نيټس يانی زموږ د بحث دوهم فيلسوف ترمنځه د ملاقاتونو سلسله شروع شوی وه، چی ددوه سترو فيلسوفانو د مخامخ ملاقاتونو نادره سلسله يې بللی شو. لايب نيټس د سپينوزا بلکل بالعکس شخصيت درلود، درباري، ديپلومات او هميشه په سفر کی وو په ډيرو هيوادونو کی يې افتخارات گټلي وو او له دی مخکی هم په فرهنگي اړخ کی يو لوی کس شميرل کيده چی په متعددو علومو باندی حاکم وو. جنبشي انرژي (سينتیک) ده وضع کړی وه، بی له دی چی خبر شي نيوتن هم په دی کار لاس پوری کړی، د جامع او فاضل حساب (انتيگرل

او ډیفرینسیل) ابداع یې وکړه او په دی باب یې لیکنی تر نیوټن مخکی خپری شوی او موږ یې تر نن ورځې له نظریاتو استفاده کوو، له دی پرته لایب نیټس یو لوی فیلسوف وو.

لایب نیټس په ۱۶۴۶م کال په لایپزیک کی نړۍ ته راغی او په هانوور کی ومړ. د تحصیل په موده کی یې داسی استعداد او هوښی له ځانه وښود چی به یویشته کلنی کی د پوهنتون د استادۍ پیشنهاد ورته وشو خو ده هم د سپینوزا غوندی دا پیشنهاد رد کړ، خو یوازی د رد دلایل سره بیل وو ځکه لایب نیټس غوښتل چی

نړیوال شي، ډیر عمر یې د هانوور د دوکانو په خدمت کی تیر کړ او یو له همدغه دوکانو وو چی وروسته بیا د لومړي جورج په نامه د انگلستان پاچا شو. لایب نیټس هر هغه کار چی یو سړي فکر کاوو چی باید شوی وای کاوو، په همدی وجه یې خپل فلسفي آثار په فارغ وخت کی لیکل. لیکنې یی ډیری دي خو لیکنی یې د لنډو مقالو په شکل لیکل شوي دي تقریباً هیڅ یو اثر یې دده په ژوند نه دی نشر شوی. په دی سربیره یې له ډول ډول خلکو سره په مختلفو هیوادونو کی مکاتبه کوله هم ددغه مکاتباتو حجم او هم یې محتوا له فلسفي اړخه د توجه وړ ده. دده له غښتلو آثارو یې (موناډولوژی) او (په مابعدلطبیعه بحث) دی، یو بل مهم کتاب هم لري چی (د انساني فهم په باره کی نوي تحقیقات) نومېږي او تقریباً نکته په نکته یې پکی له خپل همعصر مخالف فیلسوف جان لاک سره بحث پکی کړی دی.

جان لاک او بیرکلي

نړۍ چی تراوسه کوم پرنفوزه فیلسوفان لیدلي دي په هغوی کی یو هم جان لاک انگلیس (متولد ۱۶۳۲م) دی، عموماً عقیده داده چی د لیبرال دیموکراسۍ او د عصري تجربوي فلسفې بنیاد ده ایښې دی. لاک تجربه اصل بللی دی او فکر کوي چی زموږ برداشتونه اصلاً ممکن نه دي چی د تجربې له پولو کامل تیر شي او زموږ په تصوراتو کی حای شي. ډیرو زیاتو

فیلسوفانو له لاک نه وروسته هم دا اعتقاد په مختلفو شکلونو منلی دی، او په نړۍ کی خو انگلیسي ژبي هیڅکله نه دي توانیدلي چی تر اوږدې مودې ددی فکر له تسلط نه ووځي. د تجربوي فلسفې څیره تر دی حده روښانه وه چی تراوسه د ډیرو خلکو په ذهن کی واضحه، بدیهي او د شعور په حکم کی عادي ده، او کله خو به چی پخپله د لاک په خوله بیانېدله نو به یې نتایج بیخي انقلابي ول، که به په فلسفه کی وو، که به په طبیعي علومو کی او که به په سیاست کی وو د لاک د ویناوو یوه برخه به همیشه دا وه چی (په ږندو سترگو هیڅکله د چا د عرف او عاداتو پیروي مه کوئ، حقایق په نظر کی ونیسئ او خپله فکر پری وکړئ). دا فکر د سیاست په نړۍ کی خپله یو انقلابي حیثیت لري، په فرانسه کی یې د وولتر او د دایرة المعارف د ملگرو په اذهانو بیخي ژور تاثیر وکړ د فرانسی له انقلابه مخکی یې د یو مسلط عامل په توگه فکرونه تنظیم کړل. د امریکې د بنیادگزارانو به مسلسل لاک مدنظر وو او د

اساسي قانون د تدوين په وخت يې د قوانين د لاک د نظرياتو په سيوري کی جوړ کړل چې د استقلال اعلاميه يې د تاثير بهتره بېلگه ده.

لاک د ويسټ مينسټر په مدرسه کی (چې په هغه وخت کی احتمالاً په ټول انگلستان کی بهترينه مدرسه وه) او د اکسفورډ په کرايست چرچ کالج کی درس ولوست، او په همدی ځای کی يې تر پينځه ديرش کلنۍ پوری تدريس ورکړ. همداراز يې د طبابت صلاحيت او جواز ترلاسه کړ او له پوهنتوني ژوند وروسته سياست او طبي تحقيقاتو ته ننوت (کله چې ژوندی وو نو اکثراً به د پاکټرلاک په نامه هم يادېده)، په هغه اړودوړ کی چې انگليسانو (سرلوی انقلاب) باله لاک مجبور شو چې د ځان د ساتنې لپاره هالنډ ته پنا يوسي او يو له هغو لومړنيو انگليسانو وو چې په ويليم اورنج پسې د ستورات سلسلې د پرځولو لپاره انگلستان ته ستون شو. له دی مخکی کلونه کلونه د خپلې ليکنی (د انساني فهم باره کی تحقيق) په تکميل بوخت وو چې په فلسفه کی يو شهکار بلل کېږي. دا ليکنه په ۱۶۸۹م کی کله چې لاک اوه پنځوس کلن وو نشر شوه، خو په پښتۍ يې ۱۶۹۰م ليکلي دي نو شايد د همدی اشتباه له امله يې د نشر کال دا بنودل کېږي. له دی وروسته يې هم تر ۱۶۹۳م پوری څو کتابونه وليکل. لاک دوه اويا کاله عمر وکړ او نور څه يې هم وليکل او نږدی ټولی ليکنی يې د پينځو کلونو په دوران کی خپری شوی.

له لاک وروسته بل انگريزفيلسوف چې نړيوال شهرت لري جورج بيرکلي دی، بيرکلي پير ځايونه له لاک سره غبرگون هم بنودلی خو له دی سره سره بهتره ده چې په دواړو يوځای بحث وکړو.

بیرکلي په ۱۶۸۵ م کال په ایرلېنډ کې پیدا شو، او د ډوبلین ښار په ترینایټي کالج کې یې درس ولوست، او ټول آثار یې چې په فلسفه کې یې نن ورځ د شهرت مایه ده د عمر د شل او دیرش کلنۍ ترمنځ نشر ته وسپارل لکه (د بینایي جدیدہ نظریہ) او (دانساني معرفت اصول). ځینی نور آثار یې ددی مستحق دي چې لابنه وپېژندل شي، خو هغه آثار چې دده د شهرت لامل شوي دي همدغه دي چې پورته مو ذکر کړل. بیرکلي په ۱۷۳۴ م کې د مذهبي پېشوا مقام ته ورسېد او تر نن ورځې پوری غالباً د همدغه لقب یادېږي. د ژوند ډیره برخه یې به ټولنیزو فعالیتونو او یوه عمده برخه یې په نوی نړۍ (یانی امریکا) کې تیره شوه. د ییل په پوهنتون کې یو کالج هم دده په نامه دی او په کلیفورنیا کې د بیرکلي ښار هم دده په نامه نومول شوی، بیرکلي په ۱۷۵۳ م کې ومړ او جسد یې د اکسفورډ په کریسټ چرچ کالج کې دفن شو کوم چې مخکې د لاک کالج وو او زوی یې هم دغلته تحصیل کاوو.

ډيويد هيوم

هغه ستر فيلسوف چی خپل ټول آثار یې په انګلیسي لیکلي خو دی انګلیس نه وو بلکی سکاټلنډی وو ډیویډ هیوم نومېږي، په کال ۱۷۱۱م په ایډینبرو کی نړۍ ته راغی. هیوم د خپل کار بهترین آثار هغه وخت ولیکل چی کله دی ځوان وو، په اتلس کلنۍ کی یو ډول عقلي مکاشفې لاس ورکړ او اته کاله یې له دی وروسته د یو غټ او انقلابي کتاب (د انساني طبیعت په باب رساله)

باندی مصرف کړل، خو له ډیر سست او کمزوري غبرګون سره مخ شو لکه چی دی پخپله وایي (له چاپخانی مړی پیدا شوی وو)، هیوم د دیرش او څلویښت کلنۍ په عمر کی یو ځل بیا کوشش وکړ چی تیر جبران کړي او خپل یاد کتاب په نوي شوق په نسبتاً کوچنیو دوه جلدونو کی بیا خپاره کړل چی یو یې (د انساني فهم باره کی تحقیق) او بل یې (د اخلاقو د بنسټ په باب تحقیق) نومېدل خو دا ځل یې هم د تیر کتاب په څیر پڅ استقبال وشو او نور نو ظاهراً هیوم فلسفې ته شا کړه. د عمر د څلویښت او پنځوس کلونو په منځ کی یې د بریتانیې د تاریخ په باب کتاب ولیکه چی تقریباً تر یونیم سل کلونو پوری په خلکو کی محبوب وو او د تاریخ د استناد په توګه به تاریخپوهانو ګټه تری اخیسته، او په همدی وجه یې نن ورځ کله خلک د مؤرخ په لقب هم یادوي، د خپل حیات په موده کی یې د یو اقتصاددان په توګه هم په خلکو

کی تاثیر درلود او کله چی د کرنسی خبره راپورته شوه نو د هیوم نظریات پکی یوځل بیا مرکزي رول ولوباوو، همدا راز د دولتي امورو په برخه کی یې هم کافي پوهه لرله، د انگلستان او اتریش په جگړه کی یې د لوړپوړي افسر په دنده خدمت هم کړی، یوه موده یې په پاریس کی د برطانیې د سفیر او وروسته بیا د بهرنیو چارو وزارت مرستیال شو.

هیوم مختلفو محافلو ته تگ راتگ درلود، او هر چپرته د خپلی خوشطبیعتی او نبوغ په وجه محبوب وو، د دوستی لپاره یې داسی کمساری استعداد درلود چی کولی یې شول د فرانسوي همعصره فیلسوف ژان ژاک روسو ملگری هم شي، حتی یو وخت خو روسو غوښتل چی د هیوم د شتون په وجه په انگلستان کی ژوند وکړي، په فرانسه کی هیوم په (le Bon David) مهربان ډیویډ مشهور وو، او په پلرني ښار ادینبورو کی خو دده د اوسېدنې واټ د پاک ډیویډ په واټ مشهور وو. داسی القابو ته په پام سره شاید دا د روزگار یوه لوبه وه خو هیوم به د خپل وروستي فلسفي شهکار په لیکلو بوخت وو یعنی په فطري دین باندی ژور او ټومبونکی نقد کول غوښتل چی له مرگ مخکی یې په اړه څوک نه پوهیدل. هیوم په کال ۱۷۷۶م کی ومړ، او کتاب یې (د طبیعی دین په اړه څو خبری اتری) چی د ځینو په نظر دده بهترین کار وو په ۱۷۷۹م کی چاپ شو.

هیوم ډیر جذاب او زړه راښکونکی شخصیت لري او همدا راز باید دی په ادینبورو کی د اتلسمې پیړۍ د هغه فکري او عقلي خوځښت عامل هم وبولو چی اوس یې موږ د (دسکاټلنډ د روښنفکری غورځنگ) په نامه پیژنو، هغه نهضت چی په ترتیب سره یې ستر فیلسوفان ستر اقتصادپوهان ستر انگلیس ژوندلیکونکي، ډیویډ هیوم، ایډم

سمیت او جیمز بازول راوتوکول. دغه دریواړو کسانو یوبل پېژندل، ایډم سمیت خو د هیوم یو له صمیمي دوستانو څخه وو چی ډیر سخت د هغه تر تاثیر لاندی وو، بازول غوښتل چی د هیوم ژوندلیک ولیکي خو افسوس چی هیڅکله په دی کار بریالی نه شو.

کانت

ایمانویل کانت هغه کس وو چی فیلسوفان یې یو داسی شخص بولي چی د لرغوني یونان له وخته تر نن ورځې پوری یې سیال نه دی پیدا شوی، کانت په ۱۷۲۴م کال په کونیگسبرگ کی وزیږید او همالته تر نژدی اتیاکلنۍ پوری واوسېد او په ۱۸۰۴م کی ومړ، دده باره کی ډیری خبری کیږي لکه چی وایي کانت هیڅکله له کونیگسبرگه

بیرون ونه ووت او د عمر تر وروستی شپې پوری یې له خپل ټاټوبي بهر پنبه کینښوده، همدا راز وایي چی دی د خپل ورځني ژوند د تقسیم اوقات سخت پابند وو چی د کونیگسبرگ خلکو په اسانۍ کولی شول ساعتونه یې د عبور په وخت د خپل کور له پنجره نه وشمېري. کانت هیڅکله واده ونکړ او ژوند یې ظاهراً بلکل آرام او بی حادثې تیرېده. خو هیڅکله هغه وچی لرگی هم نه وو چی پورته مو تشریح کړه، یانی نسبت نورو خلکو ته نیکخویه، نیک لباسه، په محاوره کی دروند او نکته سنج وو. په کونیگسبرگ پوهنتون کی چی له دیرش کاله زیات یې هلته استادې لرله د تدریس په وخت یې ښکلی بیان درلود او په درسونو کی یې لاس ډیر خلاص وو.

حیرانوونکی ده چی کانت لومړنی سترمعاصر فیلسوف وو چی په پوهنتون کې یې تدریس کاوو، ډیکارټ، سپینوزا، لایب نیټس، جان لاک، بیرکلي او هیوم هیڅ یو د فلسفې درس نه ورکاوو، حتی تر یوی بلی پیړۍ یانی تر نولسمې پیړۍ پوری هم همدا دستور وو، یوازی بارز شخص هیگل له دی مستثنی وو خو شوپنهاور،

کارکیگور، کارل مارکس، جان سټورټ میل او نیچه هیڅ یو پوهنتوني فیلسوف نه وو. نیچه خو حتی پوهنتون خوشی کړ څو فیلسوف شي، په جدید عصر کی، کله چی نولسمې پیړۍ ته رسیږو وینو چی تقریباً ټول ستر فلاسفه پوهنتونیان دي، دا بيله خبره ده چی وویلی شي چی آیا د فلسفې مسلکي کېدو لپاره همدا طرز ښه دی که نه. یادا چی له دی لاری تیرېدل نشته.

بیرته ورگرځو د پوهنتون یو ستر او لومړني استاد ته، د کانت د ځوانۍ او د ژوند د منځنیو وختونو لیکنو هغه ته ډیر شهرت ورکړ، خو نن ورځ دده هیڅ اثر پرته له پیرو کمو کسانو لوستونکي نه لري، دده ځینی لیکنی وی چی اووه پنځوس وروسته یې په تدریج نشر شوی او انتشار یې همداسی تر اويا کلنۍ وروسته هم ادامه درلوده. دا وخت دی یو ډیر عجیب کار وکړ او هغه دا چی د عمر په وروستۍ موده یانی زړښت کی یې یو کتاب ولیکه چی د ټولو په تصدیق د کانت شهکار د هغه همدا کتاب دی چی (په محض عقل نقد) نومېږي، چی په ۱۷۸۱م کی چاپ شو او په لومړي سر کی څوک ښه پری پوه نه شو، په دی وجه کانت دوه کاله وروسته ددغه کتاب محوري مباحث په یو کوچني جدا جلد کی چی (سریزه) یا تمهیدات نومیده چاپ کړه، او څه موده وروسته یې بیا په تدریج سره په نورو کتابونو کی د خپل شهکار مباحث تشریح کړل. همدا راز یې یو بل کتاب (د مابعدالطبیعه اخلاقو بنیاد) هم ولیکه چی په ۱۷۸۵م کی نشر شو او له هغه وخته تر نن ورځې پوری په اخلاقي فلسفه لوی تاثیر لري.

هېگل او مارکس

د هېگل غوندې کم فیلسوفان به وي چی په واضحه یې
د نړۍ مخ بدل کړی دی، هم خپله یې د المان په نشنلیزم
باندې تاثیر پریښی دی او هم یې غیرمستقیم د خپل
مرید کارل مارکس (چی زموږ د عصر پیر حکومتونه یې
نوم د ځان د وصف په توگه کاروي) د مشهورو آثارو په
مت نړیوال خطوط په خپل ځان پسې رابښکلي دي. نو که
وغواړو چی په نړۍ د هېگل تاثیر وویښو نو خپل

چاپیریال ته دی وگورو. هېگل د نړۍ د سیاسي حالاتو ترڅنگ په فلسفه هم همدومره
سترتاثیر لري لکه چی وایي د فلسفې تاریخ له هېگل نه تر اوسه پوری، ممکنه ده
چی دده د آثارو په مورد به رنګارنګ عکس العملونه وي.

گیورینگ ویلیم فریدریش هېگل په ۱۷۷۰م کال په اشتوتگارت ښار کی نړۍ ته راغی
او د عمر پیره برخه یې په تدریس تیره کړه لومړی په هایدلبرګ او بیا په برلین کی د
فلسفې استاد شو. هېگل فلسفې ته پیر وروسته راغی خو کله چی په ۱۸۳۱م کی
وفات شو نو په سراسر المان کی تکړه فلسفي وو، د څه مهم او پرنفوذۀ آثار یې (د
ذهن پدیده، د منطق علم، د حق فلسفه، د تاریخ فلسفه).

د هېگل څو تنه پیروان خپله هم مشهور شول خو ددی یو شهرت هم کارل مارکس ته
نه رسیږي، مارکس په ۱۸۱۸م د المان په ټرایر ښار کی وزیږید، او په ځوانۍ کی هغه

وخت چی فلسفه یې لوستله د هیگل ډیر سخت تاثیر پری وشو، خو تر هغی سوسیالست وو چی ترڅو یې په پینځه ویشت کلنۍ کی فلسفه له المانه، سیاست له فرانسی او اقتصاد له انگلستانه ترلاسه کړ، او په خپلو کی یې مخلوط کړ او یو قوي نچور یې تری راوویست چی نن ورځ په مارکسیزم مشهور دی. په ۱۸۴۸م د یو پیسه دار کارخانوال

په موافقه چی فریدریش انگلش نومیده یې د کمونست بیانیه ولیکله. شاید د عقایدو او افکارو په تاریخ کی بله هیڅ همکاري دومره د اهمیت وړ نه وي لکه د مارکس او انگلش چی ثابت شوه، ددی لپاره چی مارکس د لیکلو قابل وي انگلش د عمر د پیری برخی معاش ورکاوو، مارکس د ژوند پیروخت د ځینی سیاسي فعالیتونو په وجه له وطنه جدا تیر کړل، په یو دیرش کلنۍ کی لندن ته لاړ او تر مرگه یانی تر ۱۸۸۳م پوری هملته پاتی شو، او قبر یې د های گیت په مقبره کی دی، اوږده کلونه یې په مطالعه او کار باندی د برتانیې په قرأت خانه کی تیرکړل او همدغلته وو چی شهکار یې (دسرمایې کتاب) ولیکه چی په ۱۸۶۷م کی نشر شو. مارکسیزم په خپله د فلسفې د منل شوی کلمې په مانا نه ده لیکن ښکاره ده چی د فلسفې عمده عنصر برخه پکی لري او دغه عنصر همیشه هیگل وو.

شوپنهور

ممکنه ده فکر وکړو چی هغه یوازینی رشته چی د ورځنی سلیقی له زیږیدلو هوسونو نه تابعیت نه کوي فلسفه ده، خو داسی نه ده، په فلسفه کی هم د بشر د نورو فعالیتونو غوندی ظاهراً هر نسل د تیر نسل په کړنو غبرگون ښیي چی په نتیجه کی یې هغه لیکوالان چی آثار یې ډیر لوستونکي لري له پامه لویږي او نوی خیری راځلېږي، ددی کار حاصل دا وي چی

په هر معین وخت او سیمه کی یوڅه کسه د گوتو په شمار خلک مشهور شي او د مطالعی پام ورته ورگرځي او تیر مشهور خلک له پامه غورځي خو یو وخت بیا ځل داسی راځي چی همغه هیرو شوو خلکو آثار د اړتیا له مخی خلک میدان ته راباسي او آثار یې بیا په اصطلاح بابېږي او دا پروسه همداسی روانه وي.

د هغو فلاسفه وو له منځه چی په دی سرنوشت اخته وو یو یې هم شوپنهور دی چی د عمر ډیره برخه یانې د نولسمې پیړۍ لږ ډیر له پامه وغورځېد خو د همدغه پیړۍ په دوهمه نیمایي کی یوځل بیا د نومیالیو او پرنفوزه فلسفیانو مقام ته ورسېد. خو د شلمې پیړۍ په لومړیو کی بیا داسی کلک هیرشو چی د فلسفی د استادانو لپاره یې آثارو نور د مطالعی ارزښت نه درلود، خو ددی زموږ په عصر کې ددغه سترفیلسوف آثار بیا د توجه وړ گرځېدلي دي ددی علتونه ډیر دي خو موږ راځو بیرته خپلی اصلي خبری ته.

آرتور شوپنهاور په ۱۷۸۸ م کی په پینزیگ یا اوسني گودینسک کی زیږیدلی، کورنی یې خونسله مسلسل د هغو پیسه دارو تجارانو له جملی نه وه چی په هانزای مشهور ول. شوپنهاور هم د نړیوال تجارت مسیر ته د داخلېدو لپاره روزل شوی وو نه د علمي او تحقیقاتي زوند لپاره. خو ده له کورنیز تجارت سره مینه نه درلوده او په پیر ټینگار پوهنتون ته لاړ او باقي عمر یې د هغه بودیجی په مټ چی لرله یې په مستقلو مطالعاتو او لیکلو تیر کړ. دده د پاکتری تیزیس هم نن ورځ د یو کلاسیک اثر په توگه ارزښت لري، شوپنهاور تراوسه دوه یا درویشت کلن وو چی هوډ یې وکړ څو شهکار (نړۍ د ارادی او نمایش غوندی) ولیکي. دا لیکنه په ۱۸۱۸ م هغه وخت چی ده پښه دیرش کلنی ته کېښوده منتشر شو، له دی وروسته تر دوه اويا کلنی پوری شوپنهاور پریمانه آثار نشر کړي دي، همدا راز یې د مقالو مجموعه چی تفننات او متممات نومېږي او دوه نور کوچني د اخلاقو کتابونه چی د اخلاقو اساس او د ارادی اراده نومېږي هم خپاره شول، یو بل کوچنی کتاب هم لري چی د طبیعت اراده نومېږي، په دغه کتاب کې یې غوښتل وښيي چی جدید علمي اکتشافات دده د فکر زیږنده ده، خو دده په لیکنو کی تر ټولو مهم تحریر چی وو هغه (نړۍ د ارادی او نمایش غوندی) اثر دوهم ځل چاپ وو چی د لومړي اثر دوه برابره حجم یې درلود او په ۱۸۴۴ م کی منتشر شو.

شوپنهاور د څو ځانگړنو له امله جالب وو، آثار یې بلافاصله د کانت له آثارو وروسته راځي، او د غربي فلسفې په اصل جریان کی خاص ځای لري. له هندو او بودايي آیین نه ډیره ښه اطلاع لري او یواځینی غربي فیلسوف دی چی د شرقیانو او غربیانو د افکارو ترمنځ مهمو او پرمعنا مشابهتونو ته اشاره کوي، له دی هاخوا، دی لومړنی ستر غربي عالم دی چی په ښکاره او صراحت سره د خدای له وجود نه انکار کوي،

له شوپنهاور پرته هېڅ بل ستر فیلسوف د هستۍ په نظام کی هنر ته دومره ستر مقام نه اختصاصوي په همدی وجه د نورو ټولو فیلسوفانو په نسبت په جدید عصر کی د هنرمندانو ترمنځ دی پیر محبوبیت لري، خپله د الماني نثر له بهترینو استادانو څخه دی خو باید ووايو چی د شوپنهاور فلسفه، نثر او نور آثار دومره عمیق دي چی په پیره مشکله سړی کولی شي ژورو ته یې ورسېږي.

نیچه

هر فهرست چی د نولسمې پیړۍ د فلسفې له حوزې د باندې تاثیر لرونکیو فیلسوفانو نومونه ذکر کوي باید د هیکل، مارکس، شوپنهاور او نیچه له نومونو خالي نه وي، په اروپا کې له انگلستان نه په استثنی سره نیچه په فلاسفه وو هم بیحده تاثیر درلود، لېکن تر څه موده مخکې پورې یې له انگلیسانو یوازی عناد او

بدگمانی لیدلی ده خو په نوره نړۍ کې داسې احساسیږي چی د نیچه آثار یوه خاصه توجه حاصلوي لگیا ده، او تازه وینو چی د ژبې د تحلیل اهل فلاسفه یې د آثارو کتلو ته متوجې شوي دي. البته نیچه په ادیبانو همېشه ژور تاثیر لرلی دی چی په هغی جملې کې د انگلیسي ژبی مشهور لیکوالان لکه برناردشو، انگلیسي شاعر ویلیم بیتلرییټز او مشهور شاعر او رومان لیکونکی ډي ایچ لاورینس هم راځي. نیچه په نثر کی هم ښه وو او د نړۍ په ډیرو ژبو یې نثر ژباړل شوی دی.

فریدریش نیچه په ۱۸۴۴م کال د المان په ساکسوني ایالت کې نړۍ ته راغی، په پوهنتون کې د یونان او لاتین د ژبی او معارف په پوهه کې فوق العاده وځلېد، او تر اوسه ترڅو ویشټ کلنۍ نه وو رسېدلی چی د پوهنتون د استادۍ څوکی ته ورسېد هغه څه چی په هغه زمانه کې بیساری وو. خو وروسته یې تدریس او پوهنتون ته شا کړه یوازیتوب یې غوره کړ او فیلسوف شو. شپاړس کاله یې لیکل وکړل او ډیری لیکنی یې کوچني کتابونه دي یا مقالې او ویناوی دي. پېژندل شوي کتابونه یې (انسان او

تراژیدي، انساني خاکه، له نیک او بد هاخوا) او د اخلاقو نسب دي. او تقریباً مشهور کتاب یې زرتشت دی، دی په لومړي سر کی د شوپنهاور او واگنر له نظریاتو ډېر اغیزمن وو. خو وروسته یې له دواړو زړه تور شو او داسی حد ته ورسېد چی بعضي مشهورې جدلنامې یې د واگنر خلاف ولیکلې.

نیچه د ژوند د خلاقیت د دورې له څلورو کلونو زیات د فکري وحدت په هیڅ دستگاه رامنځته کولو ونه توانېد، خو وروسته ورو ورو په دی فکر کی شو چی باید د خبرو ټول عمده موضوعات یې باید په یو جامع اثر کی سره راټول کړي، لومړی یې غوښتل چی ددغه اثر نوم (قدرت ته معطوفه اراده) او بیا یې (د ارزښتونو پلټنه) نوم ورته غوره کړ، خو خبره داوه چی نیچه همېشه رنځور وو، مگر د ۱۸۸۹م په جنوري کې په ټولیزه توګه د سیفیلیس د دریمې دوری رواني ناروغۍ په پایله کی له پښو ولوېد، او له همغه وخته ترمرګه پوری یانی ۱۹۰۰م پوری بیچاره او ناتوانه د جنون په پنځو کې پروت وو.

هوسرل او هايډگر

يو له هغو فيلسوفانو چي د شلمې پيړۍ په لومړيو کي يې فعاليت کاوو او هميت يې په مراتبو له هغې ډير دى چي له فلسفې خارج حوزه کي يې لري، دا شخص د ايډمنډ هوسرل په نوم يو جرمني دى، چي په ۱۸۵۹ م کي پيدا او په ۱۹۳۸ م کي مړ شو، د يو جامع تصديق په بنا د هوسرل شهکار هغه اثر دى چي منطقي تحقيقات نومېږي. دا اثر په دوه جلدو کي په

۱۹۰۰ م او ۱۹۰۱ م کي نشر شو، بله ليکنه يې د تصوراتو په نامه دى چي له لومړي اثره دولس کاله وروسته چاپ شو. هوسرل د خپل ځانگړي بحث له مخي په فلسفه کي د آگاهۍ د منظم تحليل په خاطر يو نوي مکتب پرانيست چي په معاصره فلسفه کي يې پدیده پيژندنه بولي. په دې اصطلاح کي د هر هغه څه تحليل راځي چي په مستقيمه تجربه پوري اړه لري نه مادي اشياء. خو په دې کي ډير جنجالي موارد هم شته، ځکه دا اصطلاح يوازي د شخص په افکارو دردونو عواطفو او خاطراتو نه بلکه په موسيقي رياضياتو او ډيرو نورو شيانو باندې هم اطلاقيږي.

د هوسرل له پيروانو يو هم مارتين هايډگر دى، مارتين په ۱۹۲۷ م کال د وخت او هستۍ په نامه يو کتاب نشر کړ چي هوسرل ته يې اهداء کړى وو او په دغه ليکنې سره يې مستقلة لاره مخکي ونيوله، د هايډگر وخت او هستي کتاب په شلمه پيړۍ

کی د اصالت وجود فلسفې یا اگزیټینشلیزم سرچینه شوه. په شپږاتیاکلنۍ کی مړ شو خو د عمر په دغه اوږده برخه کی یې له یاد کتاب پرته نور ډیر کتابونه هم ولیکل خو شهکار یې همدا وخت او هستي وه. له هایډگر نه مخکی هم اگزیټینشلیزم شهرت درلود بلخصوص ژان پل سارتر بحث پری درلودلی حتی د سارتر مهم فلسفي

کتاب هستي او نیستی هم دا مسئله تر یو اوږده بحث لاندی نیولی ده خو مسلم استاد یې هایډگر وو او داسی عقیده شته چی سارتر دی له هایډگر نه د تاثیر څه بوی اخیستی وي. نو دلته په فلسفه کی له یو روښانه او مشخص تحول سره مخ کیږو چی له هوسرل نه هایډگر ته رسیږي او له هایډگر نه سارتر ته.

دلته اړینه ده چی له یو بل شخص نه هم یادونه وکړو او هغه موريس مولو پونتي وو، چی به ۱۹۴۵م کی یې د حسي ادراک پیژندنی په نامه مهم کتاب خپور کړی وو، سارتر او مولو پونتي یو وخت صمیمي دوستان ول او په شریکه یې یوه مجله هم تأسیس کړی وه، چی مسئولیت یې مولوپونتي ته ورپه غاړه وو، خو عمر یې جفا ورسره وکړه او په دري پنځوس کلنۍ کی مړ شو.

د اصالت عمل فلسفه (امریکايي پيروان)

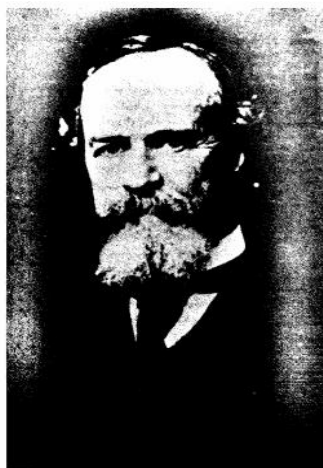
په فلسفه کې هم د نورو پيروو زمينو غوندې د انگليسي ژبې د فعاليت مرکز متحده ايالات دي نه برتانيه. لېکن دا تازه خبره نه ده او د امريکي فلسفه له سل کاله مخکې وخته تر نن پورې نړيوال اهميت لري، څنگه چې برتراندراسل يې په خپل ژوندليک کې وايي چې د نولسمې پېړۍ په اواخرو او د شلمې پېړۍ په لومړيو کې د هارورډ د فلسفې له مکتبه بل بهتر ځای نه پيدا کېږي، د امريکا د فلسفې ترټولو برجسته نمايندگان درې نفره ول چې له هغه وخته تر نن پورې هماغسې پايداره پاتې دي. يو له دوی نه سي ايس پيرس دوهم يې ويليم جيمز او دريم يې جان ديوي دي. کله دوی ته د يو کلي عنوان لاندې د اصالت عمل مکتب امريکايي پيروان وايي، خو حقيقت دادي چې ددی دريو او ترمنځ له هغې تفاوت پير دی چې ددغه نامه له عنوان راوځي.

پيرس په هارورډ کې د رياضي د يو استاد زوی وو او په ۱۸۳۹م کال نړۍ ته راغی، او له لومړي سره يې په رياضياتو او علومو کې تربيه شوی وه، او د فيزيک له لارې به يې ګټه ترلاسه کوله يوازې په فراغت کې به يې فلسفې ته وخت ورکاوو خو تر اته څلويښت کلنۍ پورې يې بيا ټول وخت فلسفې ته ورکړ او له نورو علمي مشاغلو څنگ ته شو، په

تأسف سره بايد ووايو چې ددی کار په نتيجه کې کله چې په څلوراويا کلنۍ کې مړ کېده نو پير د فقر او غربت ژوند يې درلود. هغه هيڅکله په خپل عمر کتاب ونه ليکه.

او ټولی لیکنی یې ترمرگ وروسته په هغه مجموعه کی چاپ شوی چی د مقالاتو مجموعه نوم یې درلود. خو لا تر نن ورځی یې داسی لیکنی شته چی چاپ شوي نه دي.

ویلیم جیمز تقریباً چی د پیرس همزولی وو. په ۱۸۴۲م کی نړۍ ته راغی د هغه غوندی یې په هارورډ کی تحصیل وکړ او له طب نه خلاص شو، لومړی یې په هماغه پوهنتون کی د اناتومی او فیزیولوژی درس ورکاوو بیا د فلسفی استاد شو او بلاخره یې د روانشناسی تدریس کاوو. له مشهورو کتابونو څخه یې د روانشناسی اصول، داخلي سیل، او اصالت عمل

یا پریگماتیزم دي. او بلاخره په ۱۹۱۰م کی ومړ. خو جیمز د پیرس په خلاف په خپل ژوند نړیوال شهرت ته ورسېد، جالبه داده چی دده له وروڼو نه یو هنري جیمز مشهور رومان لیکونکی وو چی د ژوند په ډیرو شیبو کی یې داسی احساس کاوو چی گویا د خپل ورور تر شعاع لاندی دی چی نړیوال شهرت یې موندلی.

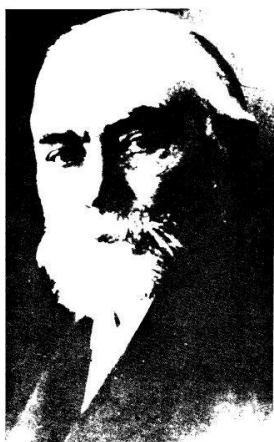

دریم او وروستی لوړپوړی امریکایی فیلسوف جان دیویی وو چی په ۱۸۵۹م پیدا او په ۱۹۵۲م کی ومړ، دده ټول عمر په پوهنتونونو کی تیر شو، لومړی یې په میشیگن پوهنتون، بیا په شیکاگو پوهنتون، او وروسته یې د نیویارک په کولمبیا پوهنتون کی درس ورکاوو. ډیر کم فیلسوفان به وو چی دده هومره یې په علمي او ټولنیزو امورو کی تاثیر

لرلی وي، صرف فلسفی یې په تربیه او ښوونه کی ځانته نړیوال شهرت درلود، او له

فلسفې هاخوا يې هم په جهاني سطحه نوم کم نه وو. کتابونه يې پير دي خو دلته
يې يوازي د يو څو کتابونو نومونه اخلو لکه: ديموکراسي او تربيت، د انسان کردار،
تجربه او طبيعت، او د يقين پلټنه.

فرگه او برتراند راسل

نن ورځ چی د فلسفې کومه لویه برخه په انگلیسي ژبه د خلکو ترمنځ رواج لري هغه له دوه کسانو سرچینه اخلي. یو یې ګوتلوب فرگه او بل برتراند راسل دی. فرگه او راسل ترډیره له یو بل نه مستقل کار کاوو، لېکن په خپل کار سره یې د جدید منطق بنیاد کېښود، له هغې پورته چی کوم څه ددی دواړو له لاسه رامنځته شو هغه د ریاضیاتو اصول، او له منطق سره د

ریاضیاتو رابطه وه. خو دغو پایلو داسی حالت غوره کړ چی ورو ورو یې په ټوله فلسفه ژور تاثیر پریښود، همدا خبره د بل فیلسوف ویتگنشتاین باره کی هم کولی شو، هغه هم په ډیر واضح او مستقیم طرز په فرگه او راسل پسې راغی. ویتگنشتاین د راسل له شاگردانو څخه وو او د فرگه په توصیه له هغه د تحصیل د حاصلولو لپاره ورغلی وو، خو وروسته د شلمی پېړۍ د فلسفې په میدان کی داسی ځای ته ورسېد چی هیڅوک یې پله ته نشول رسیدلی.

خو ګوتلوب فرگه بیا المانی وو، په ۱۸۴۸ م کی نړۍ ته راغلی وو او د ژوند ټوله موده یې د ریاضی په برخه کی په یو نومورکي حالت کی د ینا په پوهنتون کی تیره کړه. او یوازی له مرګ وروسته یې د فلسفې په میدان کی نوم پیدا کړ. لومړنی اثر یې چی په ۱۸۷۹ م کی چاپ شو د Begriffsschrift په نامه وو چی که څه هم په انگلیسي ژبه یې د عنوان کافي معادل نه وو نو په همدغه نامه ثبت شو چی مانا یې ده (د نشانو په قالب کی مفهومونه راوړول). په ۱۸۸۴ م کی فرگه خپل دوهم اثر چی د حساب د علم

بنیاد نومیده منتشر کړ، او له هغی وروسته یې همداسی د مهمو آثارو لیکلو ته ادامه ورکړه. د حساب د علم بنیادي قوانین په نامه یې بل کتاب هم په دوه جلدو کې چاپ شو. له دی ټولو سره سره د فرګه لیکنی دومره ژوری او پیچلی وی چی تر څو یې د برتراند راسل توجه جلب نکړی تر هغی د خپلی ژورتیا له امله نا پیژندل شوي پاتی ول.

راسل له فرګه نه بلکل بدل شخص وو. دی د انگلیس د پخوانیو وزیرانو له جملی وو. او د خپل مشر ورور له مرګ وروسته د یو لوی قوم مشرتوب هم همده ته ورپاتی وو، نه یوازی په فلسفه کی بلکه په سیاسي او ټولنیز ژوند کی هم همیشه برجسته شخص وو، او که ووايو دروغ به نه وي چی له بلوغیت عمره ترمرګه پوری تل یو مشهور کس پاتی شوی

دی، د کتابونو او جرایدو لیکنی یې په یو لوی حجم کی موندلی شی. ټول خلک یې د راډیو او ټلوویزیون له خپرونو سره بلد وو، راسل د خپل دغسی ټولنیز خوی له امله د انگلستان راتلونکي نسلونه تر خپل ژور تاثیر لاندی راوستلي ول، د فلسفی د لوړی اوازی باعث یې دا وو چی په منطق او ریاضي کی یې ډیر لوړ فني او تخصصي کار کړی وو. نه د سیاسي او ټولنیزو تصوراتو او افکارو په مخ. راسل په ۱۸۷۲ م کی نړۍ ته راغی او تر ۱۹۷۰ م پوری ژوندی وو. په فلسفه کی یې ستر کار د ۱۹۲۰ او ۱۹۳۰ کلونو په جریان کی پای ته رسیدلی وو خو تقریباً تر مرګه پوری په سیاسي ډګر کی فعال وو.

ویټگنشتاین

په فلسفه کی هم د ژوند د نورو اړخونو غوندی د فعالیت او لیاقت له لحاظه ژوندي اشخاص تر پیره د مړو کسانو په نسبت تر مناقشی لاندی وي، که تاسی همدا نن په ټوله نړۍ کی د فلسفی د استادانو نظر اخیستی وای چی بهترین ژوندی فیلسوف څوک دی؟، نو یقین لرم چی هیڅ یو کاندید به مطلق اکثریت نه وو راغلی، نو ښه داده چی سپری وپوښتي

چی په اخري وفات شوو فیلسوفانو کی بهترین فیلسوف څوک دی او نن ورځ دغسی کس زموږ په نزد ویټگنشتاین دی.

لوپویک ویټگنشتاین په کال ۱۸۸۹م په وین کی نړۍ ته راغی، پلار یې چی وروسته بیا پیر زیات دولت ده ته په میراث پرېښود داوخت یې په اتریش کی د فولادو له نورو صنعتگرانو سره کار کاوو. ویټگنشتاین له ماشومتوبه له ماشین آلاتو سره شوق درلود او پیر تحصیلات یې په ریاضیاتو فزیک او هندسه کی وکړل، د اینجینیرۍ له ختمیدو وروسته یې د برلین په مانچسټر کی د هوايي اینجینیرۍ دری کاله تخصص وکړ. په همدغه وخت کی د ماهیت په باب د ژورو مسایلو مجذوب شو چی کار یې پکی کاوو، د برتراند راسل د ریاضیاتو د اصولو له کتاب نه په الهام یې اینجینیري پرېښوده او د ریاضیاتو د فلسفی د مطالعی لپاره کیمبریج ته لاړ، او خپله د راسل تر نظر لاندی تحصیل ته ادامه ورکړه، پیر وخت نه وو وتلی چی هرڅه څه چی له راسل نه ممکن وو یاد یې کړل، او له هغی وروسته یې بدیعو او مبتکرانه تفکراتو ته مخ کړ، دا تفکر

یې د فلسفې په منطقي رساله منجر شو، دا کتاب په ۱۹۲۱م کی نشر شواو معمولاً خپله یې هم په عنوان کی رساله یاد کړی دی.

ویټگنشتاین معتقد وو چی ریښتیا یې هم ټول د فلسفې بنیادي مسایل په دغه کتاب کی حل کړي دي، نو یې فلسفه پریښوده او په نورو کارونو مشغول شو، خو دده رسالی په کیمبریج کی د انگیزو په تحولاتو کی ونډه واخیسته د نویو منطقي پرمختگونو باعث شوه، او په اروپا کی تر بلی هری لیکنی پیره د عامی مینی او ستاینې ترڅنگ د اروپا د منطقي پوزیتیویستانو لخوا چی په (وین حلقی) مشهور ول وستایل شوه. خو ویټگنشتاین په خپله دی ټکي ته متوجی شو چی کتاب یې له اساسه خطا دی او بیرته یې فلسفې ته مخه کړه، په ۱۹۲۹م کی بیرته کیمبریج ته راغی او لس کاله یې دغلته د استادۍ په دنده کار وکړ، کیمبریج ته له دوهم ځل راتگ وروسته ویټگنشتاین د اول ځل په تناسب یوه بیخي بدله لاره په مخکی ونيوه، او دا لاره یې یوازی د شخصي ارتباطاتو په مټ نیولی وه او له مرگه مخکی یې یوازی له یوی کوچنی مقالې پرته چی په ۱۹۵۱م کی چاپ شوه بل څه خپاره نه کړل. له مرگه دوه کاله وروسته یې د فلسفي تحقیقاتو په نامه دوهم کتاب په ۱۹۵۳م کی چاپ شو چی له دوهم نړیوال جنگ وروسته تر نن ورځی په انگلیسي ژبه بل هیڅ فلسفي کتاب دومره پراخ نفوذ نه دی لرلی.

نو له تیر جریان نه سړی دی نتیجی ته رسیږي چی یو فیلسوف د ژوند په دوه دورو کی دوه مختلف کتابونه لیکلي چی هر کتاب په خپل وخت کی دوه بیلابیل نسلونه مکمل تر خپل تاثیر لاندی راوستي دي. دغه دوه فلسفې له فرق سره سره ځینی مشترکی ځانگړنی هم لري چی هره ځانگړنه یې د یو بیل بحث وړ موضوع ده.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library